

AZ AQUINCUMI TERRAKOTTA CSÁSZÁRÁBRÁZOLÁSOK

Az aquincumi terrakotta emlékek között sajátos csoportot alkotnak a mézeskalács – *crustulum* – készítésére szolgáló lepénysütő minták.¹ A mitológiai vonatkozású, általában 10–15 cm átmérőjű agyagkorongok mellett néhány nagyobb méretű darab is ismert. Ezeket nem csupán méretük, hanem – egy eseménysort tükröző – összetartozó ábrázolásuk alapján elkülöníthetjük az emlékcsoport egészétől. Valamennyi minta Aquincum polgárvárosának iparos telepén, az ún. gázgyári fazekastelepen került elő.² (1. ábra)

Az elsőként³ bemutatott (1. kép) töredékesen fennmaradt minta átmérője 20,5 cm, képe domború, tehát úgy mutatkozik, ahogy az elkészített süteményen is láthatnánk. Az ábrázolást babérkoszorú keretezi. A mezőben két, tógát viselő férfialak áll egymásnak kezét nyújtva, közöttük a glóbuszt jelképező gömbön sasmadár ül, csőrében palmaág. A férfialakok mögött egy-egy Victoria lebeg, jobb kezükben koszorút, baljukban palmaágot tartva. E két Victoria külön bélyegzője is előkerült (2. és 3. kép) jelezve, hogy a megkomponált jelenetről többször kellett sütőmintát készíteni. Bár az egyik tógás alak feje hiányzik, a másik ábrázolása egyértelművé teszi, kikről van szó. S hogy semmi kétségünk ne maradjon az ábrázoltak kilétéről, a mintát készítő fazekasmester a keretező koszorú alatt, a férfialakok között 3 sorban bekarcolta a *Concordia Augustorum* rövidítését, illetve Marcus Aurelius és Lucius Verus nevét. (CONC[ordia] AVGG [M Au]RELI E[t] [Lu]CII).⁴ A kézfogás-jelenet jól ismert Marcus és Lucius 161. decemberében és 162-ben kibocsátott érmeiről,⁵ ahol ugyanilyen tartásban, tógában áll a két tár-suralkodó. (4. kép) Az aureuson, sestertiuson, dupondiuson és ason egyaránt kivert hátlapon azonban nem szerepel sem Victoria, sem a sas. Utóbbi ábrázolását jól ismerhette a fazekas több consecratió éremről is, Victoria koszorút és pálmát tartó alakját pedig Marcus 166–167-ben kibocsátott érmeiről (5. és 6. kép),⁶ de a részletek harmonikus kompozícióvá történt összekovácsolása mesterünk érdeme. (A császárt koszorúzó Victoria alakja feltűnik Marcus egyik 172-ben kibocsátott érmén is,⁷ ezt azonban az események menetét ismerve, nem tekinthetjük sütőmintánk előképének.)

Az előbbivel megegyező babérkoszorús minta keretezi azt a töredékesen ismert sütőformát is, melynek átmérője 20 cm lehetett.⁸ Ugyancsak domború képén ellenségén átgázoló lovas látunk. Szerencsés véletlen, hogy a kompozíció központi figurájának, a vágató lovas alaknak bélyegzője megmaradt (7. kép), így a lovas figura kilétének pontosabb meghatározása lehetővé válik.⁹ A sematikus gondörített haj és szakáll mind

Marcus Aurelius, mind Lucius Verus ábrázolási szándékát mutathatja. Felemelt jobb kezében lándzsát tartott. A készítő mester ügyetlensége miatt a vállak szembenézetben látszanak, így az egész felsőtest furcsán kifordult helyzetbe került. Nem tudott megbirkózni mesterünk a képtípus elmaradhatatlan részének látszó lobogó köpeny redőzetének megformálásával sem, a nyaknál tunicaként redőzött ruha szervesen folytatódik a vágató sebességét érzékeltetni kívánó, csaknem vízszintes, mély vonalakkal tagolt köpenyben. A görög előképekre visszavezethető¹⁰ heroikus lovas alakja a győztes császár megjelenítéseként előfordul Domitianus¹¹ és Traianus¹² egy-egy érmén, de gyakribbá éppen korszakunkban vált. Láthatjuk Lucius Verus 164–165, illetve 166-ban veretett aureusán (8. és 9. kép), de a Marcus-oszlop több jelenetének is szereplője.¹³

Az eddigieknél sokkal nehezebb az értelmezése következő darabunknak¹⁴, amihez erősen töredékes mivolta is hozzájárul. (10. kép) A 18 cm átmérőjű mintán a jelenet negatív formája látható. Az előbbiektől eltérően sima pereme van, de az érméről jól ismert földvonal jelölését itt is megfigyelhetjük. Jól kivehető a nagy kőköcskéből készült négyszögletes emelvény (*suggestus*). Ennek közepén az ülő alak székének egy darabkája is látható. Teljes egészében megmaradt Victoria lobogó ruhás szárnyas figurája, amint koszorút tart az ülő császár feje fölé. A császár kilétére göndör haja és göndör szakállal utal, de nehezen dönthető el, hogy Marcus Aureliust vagy Lucius Verust kívánta a fazekasmester ábrázolni. A császár mellett álló szakálltalan alakban Commodust vélte a publikáló Kuzsinszky Bálint felismerni,¹⁵ s a darab készítési idejét ennek alapján határozta meg. Az arc elmosódott vonásai alapján azonban ezt nem lehet teljes bizonyossággal állítani, mi több, az arcot mintha rövid szakáll keretezné. Nehezebb a császár előtt álló csoport kilétének a megállapítása. A negatív minta jobb oldalán világosan látszik egy *tropeum*, mellette pedig három álló, a negatívon balkezüket felemelő figura. Előttük térdelő alak, s a minta közepe táján egy másik arc elmosódott vonásait lehet felfedezni. Az álló alakok testét fedő „pöttyözött” vagy halpikkely-szerű ruha a páncél ábrázolása, a *tropeum* mellett álló férfi fején pedig bizonyosan római mintájú sisak van.

Emelvényen, hasonló tartásban ülő császár ábrázolása jól ismert az érméről is, mint Marcus 166–167-ben vert sestertiusán¹⁶ (11. kép), illetve Lucius Verus 163–164-es sestertiusán,¹⁷ ezeken a vereteken azonban

mindig ott áll a megszemélyesített Liberalitas. A katonák csoportját látva az *adlocutio*-jelenet ábrázolására gondolhatunk, ennek pénzen történt megjelenítése azonban sokkal ritkább. Marcus 169–170-ben kibocsátott *sestertiusán*.¹⁸ ugyan láthatjuk (13. kép), de a császár katonáihoz mindig állva beszél. Hasonlóan megkomponált jelenet látható Constantinus diadalívének egyik Marcushoz köthető domborművén.¹⁹ Az álló császárt hallgató katonák páncéljának leegyszerűsített ábrázolását láthatjuk a lepényminta alakjain. Jelene-tünk megtalálható a Marcus oszlop reliefjeinek egyikén,²⁰ ahol a páncélos, sisakos római katonák barbár foglyot vezetnek az ülő császár elé. A katonák páncéljának jelzése hasonló a mintánkon szereplő „pötytyözött”, illetve „halpikkely”-ábrázoláshoz ezen a domborművön is, s a jelenet kompozíciója is megegyezik a töredékes ábrázolás alapján csak kikövetkeztethető képpel.

A legnagyobb – 22,5 cm átmérőjű – sötömintá tel-jes épségben került elő²¹, (14. kép) sőt, az ábrázolt kompozíciónak még két töredékét ismerjük.²² (A tel-jesebbet lásd 15. kép) Az ábrát három mélyített sima vonal keretezi. Az éremképekhez való hasonlatosság ezen a mintán is szembeötlő, a földvonal jelölése mel-lett a szelvényt germán fegyverek ábrázolásával töltöt-te ki a fazekasmester.²³ A kétlovas diadalszekér *trope-um* díszes diadalíven halad keresztül, a lovakat egy ró-mai katona, esetleg maga Mars isten vezeti. A díszes kocsiban a nézővel szembe fordulva Victoria áll, egyik kezében pálmaágot tart, a másikkal a hátrafelé forduló császár feje fölé koszorút emel. A göndör hajú – sza-kállú császárban ismét Marcus Aurelius vagy Lucius Verus arcára ismerhetünk. Bár Marcus 176-ban Ró-mában tartott diadalmenetet a germánok felett aratott győzelemért, mégsem valószínű, hogy a lepényminta a valóságos diadalmenet eseményeit örökítette meg.²⁴ Amint a *triumphalis* reliefeken is megfigyelhető, az áb-rázolás lényeges elemeit a tradíció határozta meg,²⁵ s ezek hatása érezhető mintánk kompozícióján is. A dia-dalszekér, az ív, a kocsit vezető Mars alakja, a császár mellett álló Victoria mind ennek szellemében formá-lódott, a kocsit mellett lerogyó barbár, a császár bosszúálló mozdulata azonban nem illik ebbe a sorba. Habár az ábrázolás éremképekkel való hasonlatossága szembeötlő, olyan pénzárbrát azonban, amelyikkel pár-huzamba állíthatnánk, nem ismerünk. Csupán az áb-rázolás egyes elemeit találjuk meg az egyes éremhát-lapokon, mint a *biga* előtt álló katona alakja²⁶ (16. kép) vagy a diadalkocsit hajtó császár képe²⁷. (17. kép)

Bemutatott lepénysötö mintáink a császári győze-lem ábrázolásának különböző megfogalmazásai. Vala-

mennyi mintán ott szerepel a császárt megkoszorúzó Victoria, a göndörhajú, szakállas császár kiléte sem kétséges portréi alapján. Mintáink részletes vizsgálá-tából kitűnik, hogy azokat ugyanaz a mester készíthet-te. Az első két minta azonos keretezése mellett ezt alátámasztja a sas csőrében és a *triumphus* jelenetnél Victoria kezében levő pálmaágak hasonló vonalveze-tése, a Victoriák ruhájának és a császár köpenyének merev redőzése, valamint a *triumphus* jelenet Victori-ájának szárnyán és az emelvényen ülő császár előtt álló katonák páncéljának jelölésére szolgáló „pötytyözés”. A sötöminták teljes kompozícióit a fazekasmester állítot-ta össze részben az érmekről, részben reliefekről jól ismert motívumok, ábrázolási sémák alapján. Egy-egy kompozícióból több sötömintá is készült, s hogy az egész sorozatra többször is szükség volt, bizonyítja, hogy az eseménytörténet szerint „túlhaladott” ábrázo-lású darabot a sorozat többi példányával együtt talál-ták, s a megkomponálást könnyítő bélyegzőket is meg-őrizték. A birodalmának békéjét megvédő győztes csá-szár(ok) alakjának megformálása és tudatosítása a pénzek propagandisztikus felhasználása mellett²⁸ a nagyművészet provinciális szintjén is megtörténhetett. Róma város alapításának 900 (majd később 1000) éves évfordulóját Pannoniában is nemcsak megünnepele-ték, de az ehhez a mondkörhöz kapcsolható reliefeket, il-letve reliefsorozatokat készítettek.²⁹ Sötömintáink kompozícióinak előképeit felismerhetjük a róma városi „történelmi reliefek” között, amelyekről másolt minta-könyvek vagy az azokat utánzó mesterek minden bi-zonnyal városunkba is eljutottak, s mesterünket a csá-szári propaganda eszközeként alkalmazott sötöminták sötömintáinak megformálására ihlették.

A minták készítési időpontjának megközelítéséhez a két császár egyetértését bizonygató darab nyújthat segítséget. Lucius Verus halála (i. sz. 169.) után a csá-szárok kézfogását értelmetlen lett volna hangsúlyozni. Marcus uralkodása nem szűkölködött olyan esemé-nyekben, amikor császári győzelemre és főleg annak propagálására szükség lehetett. Területünket érintő ilyen esemény volt 168-ban a császárok harcba vonu-lása a germán törzsek támadásai miatt.³⁰ A békét kérő küldöttségekről szóló tudósítások³¹ alapján sikereket is érthettek el. Mivel a visszafelé Rómába vezető út során Lucius Verus meghalt, ez az időpont lehetett a győzelem megünnepléséhez készített sötöminták min-táinak elkészítési ideje. Victoria segítségére a további események ismeretében nagy szükség volt, mivel a 178. évi támadás következtében maga a fazekasműhely is elpusztult.³²

LA REPRESENTATION DES EMPEREURS EN TERRE CUITE AU MUSÉE D'AQUINCUM

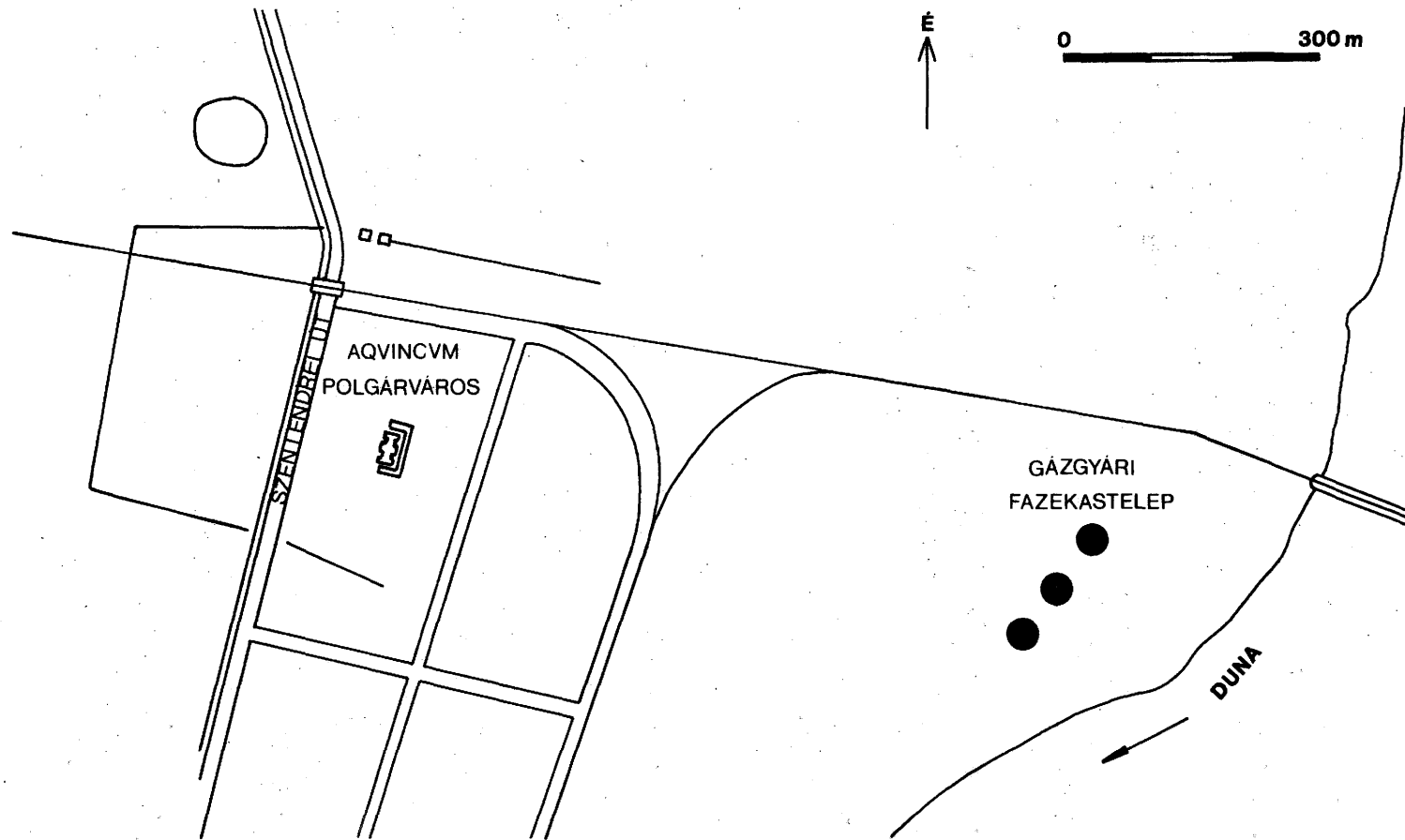
Certaines grandes pièces des disques en terre cuite servant à faire des gâteaux, trouvées au quartier des potiers de la ville civile d'Aquincum, méritent notre attention pour leurs représentations pouvant être liées à une série d'événements historiques. Sur chacune des compositions ce sont les empereurs Marc Aurèle ou Lucius Verus qui sont représentés avec, à côté de l'empereur, la figure obligatoire de la déesse Victoria lui offrant une couronne. Les moules à gâteaux représentent la réconciliation des deux empereurs, l'empereur guerrier à cheval, victorieux contre les barbares, l'empereur concluant la paix avec l'ennemi, puis l'empereur triomphant. Ces représentations exploitent les clichés de l'iconographie romaine bien connus des monnaies et des „reliefs historiques”. En analysant

certaines moules à gâteaux nous avons pu constater que presque chacun des éléments des représentations apparaissent sur les monnaies de l'époque, mais l'unification des éléments en une seule composition est le mérite de notre potier.

D'après le témoignage des fragments, plusieurs moules ont été faits avec ces représentations, ce qui prouve leur popularité et leur rôle dans la propagande impériale.

A la base des faits historiques, ces moules ont été faits entre 161 et 168.

Annamária R. FACSÁDY
Musée de l'Histoire de Budapest

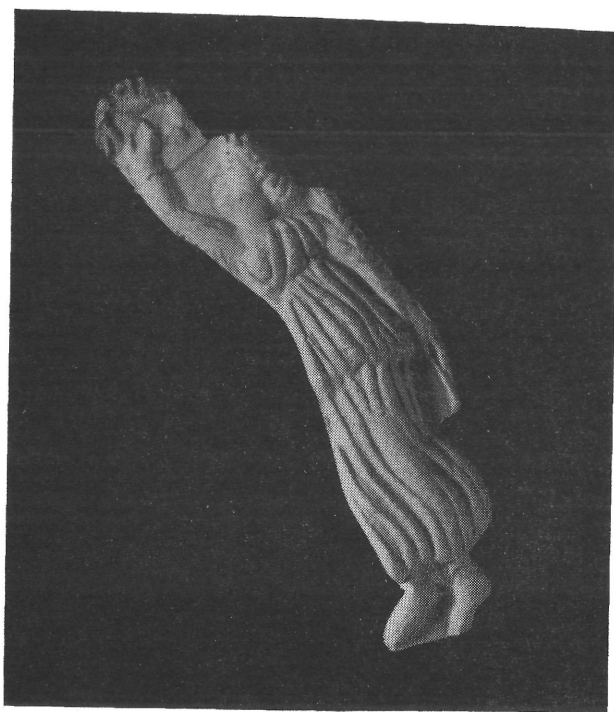
1. ábra: A lepénysütő minták lelőhelye
Site (lieu de découverte) des moules á gâteaux

1

2

3

1. kép: A két császár kézfogását ábrázoló lepénysütő minta
 Moule à gâteaux représentant la poignée de main des deux empereurs
2. kép: A bal oldali Victoria bélyegzője
 Sceau de Victoria de gauche
3. kép: A jobb oldali Victoria bélyegzője
 Sceau de Victoria de droite

4

5

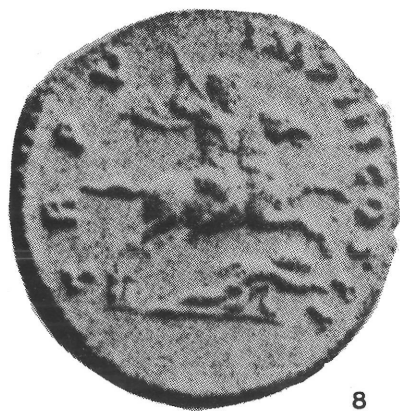

6

7

4. kép: Lucius Verus sestertiusa, BMC 4. 74, 14.
Sestercius de Lucius Verus, BMC 4. 74, 14
5. kép: Koszorúzó Victoria, BMC 4. 63, 11.
Victoire offrant une couronne, BMC 4. 63, 11
6. kép: Victoria koszorúval, BMC 4. 80, 6.
Victoria avec une couronne, BMC 4. 80, 6.
7. kép: A „heroikus lovas”-jelenet bélyegzője
Sceau de la représentation „cavalier héroïque”

8

9

10

11

8. kép: Lucius Verus aureusa, BMC 4. 60, 5.
Aureus de Lucius Verus BMC 4. 60, 5

9. kép: Lucius Verus as, BMC 4. 76, 7.
As de Lucius Verus BMC 4. 76, 7

10. kép: Lepénysütő minta az emelvényen ülő császár alakjával
Moule à gâteau avec la figure de l'empereur sur une tribune

11. kép: Marcus Aurelius dupondiusa, BMC 4. 87, 8.
Dupondius de Marc Aurèle, BMC 4. 87, 8.

12

13

14

12. kép: Lucius Verus sestertiusa, BMC 4. 75, 8.

Sestertius de Lucius Verus, BMC 4. 75, 8.

13. kép: Adlocutio jelenet Marcus Aurelius sestertiusán, BMC 4. 81, 10.

Représentation d'adlocutio sur un sestertius de Marc Aurèle, BMC 4. 81, 10.

14. Diadalmenetet ábrázoló lepénysütő minta

Moule à gâteau avec la representation d' un triomphe

15

16

17

15. kép: Diadalmenetet ábrázoló minta töredéke

Fragment d'un moule représentant un triomphe

16. kép: Profectio jelenet Marcus Aurelius érmén, BMC 4. 81, 11.

Représentation d'une profectio sur une monnaie de Marc Aurèle BMC 4. 81, 11

17. kép: Quadrigát hajtó császár, BMC 4. 40, 9.

Empereur conduisant un quadriga, BMC 4. 40, 9